

УДК 343.121
DOI: 10.31733/15-03-2024/1/684-687

Олена ЧОРНА

аспірант кафедри кримінального процесу та стратегічних розслідувань
Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

НОВИЙ СУБ'ЄКТ СУДОВОГО КОНТРОЛЮ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: ПІДОЗРЮВАНИЙ, ОБВИНУВАЧЕНИЙ, ДО ЯКОГО МОЖЕ БУТИ ЗАСТОСОВАНО ПРИМУСОВЕ ГОДУВАННЯ

У 2022 році, в умовах воєнного стану, в кримінальному процесуальному праві України виник новий суб'єкт судового контролю – особа (підозрюваний, обвинувачений), яка тримається під вартою і до якої може бути застосоване примусове годування.

Хоча безпосередній зв'язок між введенням в Україні режиму воєнного стану та врегулюванням питання примусового годування у кримінальному процесі відсутній, треба зазначити, що держава у важкий для себе час запровадила новелу до кримінального процесуального закону, яка спрямована на підвищення стандартів захисту прав людини і виконання рішення Європейського суду, чим в черговий раз довела свою прихильність принципам демократії та верховенства права.

Проблема примусового годування підозрюваних, обвинувачених та засуджених осіб, які тримаються під вартою та (або) відбувають покарання, містить у собі не тільки правовий, а й світоглядний вимір.

Як слушно зазначає В. Завтур, проблема примусового годування осіб, які відмовилися від вживання їжі в знак протесту проти певного поведіння з ними є такою, що виходить далеко за межі суто правової площини та включає низку медичних, етичних, філософських, а подекуди і політичних аспектів [1, с. 165].

Намагання знайти й окреслити шляхи вирішення етичної та юридичної проблематики співвідношення права на життя та заборони катування та піддаванню нелюдському чи такому, що принижує гідність, поведінню або покаранню простежується, зокрема, у Мальтійській декларації Всесвітньої медичної асоціації про ставлення до осіб, які оголосили голодування, яка ґрунтується, зокрема, на принципах поваги права пацієнта самостійно розпоряджатися своїм життям і свободи лікаря щодо прийняття ним рішення про необхідність штучного годування пацієнта [2].

Токійська декларація Всесвітньої медичної асоціації – рекомендації лікарям щодо катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поведіння або покарання, пов'язаних з затриманням і триманням під вартою передбачає, що: «Якщо ув'язнений відмовляється від їжі, а лікар вважає, що він здатний сформувати об'єктивний та раціональний висновок щодо наслідків такої добровільної відмови від їжі, його або її не слід годувати штучно, як зазначено в Мальтійській декларації ВМА про ставлення до осіб, які оголосили голодування. Рішення щодо здатності ув'язненого формувати такий висновок має бути підтверджено щонайменше ще одним незалежним лікарем. Лікар повинен пояснити ув'язненому наслідки відмови від їжі» [3].

Водночас аналіз практики ЄСПЛ свідчить імовірніше про несприйняття такої нейтральної позиції держави цим судом та спрямованість на ненастання летальних наслідків для особи, яка голодує.

Зокрема, в пункті 41 рішення «Яковлев проти України» Європейський суд зауважив, що коли ув'язнена особа продовжує голодування, це неминуче може призвести до конфлікту між правом особи на фізичну недоторканість за статтею 3 Конвенції та позитивним зобов'язанням Високої Договірної Сторони за статтею 2 Конвенції – конфлікту, не вирішеному у самій Конвенції (див. згадане рішення у справі «Невмерзницький проти України» (*Nevmerzhiysky v. Ukraine*), пункт 93). Вирішення цього конфлікту ускладнюється ще й тим фактом, що обидві відповідні статті вважаються найбільш фундаментальними положеннями Конвенції та не передбачають відступу від них [4].

Отже, проблематика примусового годування у розрізі практики ЄСПЛ та кримінального процесуального законодавства України полягає, в тому числі, у пошуку

балансу між правом особи на життя та заборонаю тортур і жорстокого поводження в контексті намагання зберегти це життя шляхом застосування примусового годування особи.

У процесуальному контексті процедура вирішення питання про примусове годування підозрюваного (обвинуваченого, засудженого) є, безумовно, питанням судового контролю.

У справі «Яковлев проти України» Європейський суд констатував порушення державою Україна статті 3 ЄКПЛ в частині заборони нелюдського та такого, що принижує гідність, поводження, яке полягало в такому:

- примусове годування ув'язненого, який оголосив голодування на знак протесту проти поводження у виправній колонії, піддало його надмірному фізичному впливу та болю;
- непереконливо доведено існування необхідності застосування примусового годування з медичних міркувань до ув'язненого;
- констатовано недостатні процесуальні гарантії у зв'язку з відсутністю законодавчого регулювання та неефективністю судового контролю [4].

Кримінальний процесуальний кодекс України (далі – КПК) прямо не регулював питання примусового годування підозрюваного, обвинуваченого, до якого обраний запобіжний захід у виді тримання під вартою, до 2022 року.

Згідно з частиною 3 статті 116 Кримінально-виконавчого кодексу України в редакції Закону від 06.09.2016 № 1488-VIII «примусове годування засудженого, який заявив про відмову від прийняття їжі, забороняється. Примусове годування може бути застосовано лише на підставі рішення суду, прийнятого за висновком лікаря, що засудженому загрожує розлад здоров'я стійкого характеру та існує очевидна загроза його життю» [5].

Однак проблема полягала в тому, що кримінальний процесуальний закон на той час не містив чітких вказівок щодо підстав та порядку прийняття такого судового рішення.

Аналіз судової практики свідчить, що суд, при розгляді подання начальника виправного закладу, де утримується засуджений, керувався статтями 537, 539 КПК України, посилаючись на пункт 7 частини 1 статті 537 КПК, згідно з яким питання про застосування до засуджених примусового лікування та його припинення вирішувалося в порядку виконання вироків згідно з частиною 2 статті 539 цього Кодексу [6].

Як доказ необхідності застосування примусового годування суд приймав відповідний медичний висновок, міг допитати лікаря (як правило, тюремного), який оглядав засудженого та складав такий висновок.

Отже, суд розглядав примусове годування засудженої особи фактично як різновид примусового лікування. Ухвала суду про примусове годування не мала строку дії; термін здійснення примусового годування був не визначений, отже, примусове годування могло тривати довгий час.

При цьому треба зазначити, що питання здійснення примусового годування підозрюваного, обвинуваченого, щодо яких обраний запобіжний захід у виді тримання під вартою, не мало жодного нормативного врегулювання, було такою собі «сірою зоною», що могло бути підґрунтям для певного свавілля з боку держави.

З метою усунення законодавчої прогалини, на яку посилався Європейський суд у рішенні «Яковлев проти України», Законом України від 29 липня 2022 року № 2429-IX «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо застосування до засуджених та осіб які тримаються під вартою, заходів примусового годування» параграф 1 глави 18 КПК доповнений статтею 206⁻¹ «Ухвала слідчого судді, суду про примусове годування підозрюваного, обвинуваченого, до якого застосовано запобіжний захід у виді тримання під вартою» [7].

Частина 1 статті 206-1 КПК визначає, що до підозрюваного, обвинуваченого, до якого застосовано запобіжний захід у виді тримання під вартою і який заявив про відмову від прийняття їжі, може бути застосовано примусове годування на підставі ухвали слідчого судді, суду. Застосування примусового годування без ухвали слідчого судді, суду забороняється [8].

Законом України від 19.07.2022 № 2428-IX «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо застосування до засуджених та осіб, які тримаються під вартою, заходів примусового годування» внесені відповідні зміни до Кримінально-виконавчого кодексу України та Закону України «Про попереднє ув'язнення» [9].

Зокрема, статтю 11 Закону України «Про попереднє ув'язнення» доповнено; законодавець зазначив, що примусове годування має на меті гуманне ставлення до особи, взятої під варту, її прав, честі і гідності та не допускає будь-якого приниження чи тортур

стосовно такої особи [9].

Аналогічну за змістом норму містить й частина 3 статті 116 Кримінально-виконавчого Кодексу України стосовно засудженого у новій редакції [9].

Постановою Кабінету Міністрів України від 25 квітня 2023 року № 385 «Про затвердження Порядку примусового годування та умов тримання засуджених та осіб, взятих під варту, які відмовляються від прийняття їжі» визначені організаційні засади застосування до цих осіб заходів примусового годування [10].

Пункт 14 цього Порядку передбачає, що примусове годування здійснюється з урахуванням практики Європейського суду з прав людини. Примусове годування особи, яка відмовляється від прийняття їжі, проводиться виключно у присутності лікаря, який здійснює нагляд за такою особою, та має на меті гуманне ставлення до особи, яка відмовляється від прийняття їжі, дотримання її прав, зокрема на повагу до честі і гідності, та не допускає будь-якого приниження чи тортур такої особи [10].

Нормативне закріплення повноважень з розгляду клопотань про примусове годування слідчим суддею, судом є, безперечно, позитивним явищем і посиленням функції судового контролю.

Однак серед юридичної спільноти, зокрема серед адвокатів та правозахисників, таке нормативне врегулювання щодо примусового годування викликало досить неоднозначну реакцію.

Зокрема, О. Тубелець зазначає, що законодавче встановлення строку дії ухвали до 30 днів, а також механізму її продовження, по суті, прирівнює медичне втручання до заходу кримінально-процесуального примусу, де рішення ухвалює не лікар, а прокурор та слідчий суддя або суд. На її думку, судовий контроль мав би полягати у фіксуванні факту необхідності та своєчасності такого примусового втручання з метою запобігання його безпідставності та надмірності [11].

На нашу думку, аналіз статті 206-1 КПК дозволяє зробити попередній висновок, що законодавець все ж намагався врахувати рекомендації міжнародних організацій з врегулювання цієї проблеми.

Тож частина 2 статті 206-1 КПК передбачає, що клопотання про примусове годування підозрюваного, обвинуваченого, до якого застосовано запобіжний захід у виді тримання під вартою, та матеріали, якими таке клопотання обґрунтовується, подаються прокурором на підставі відомостей, отриманих від установи попереднього ув'язнення, закладу охорони здоров'я, до місцевого суду, у межах територіальної юрисдикції якого утримується підозрюваний, обвинувачений. Зазначене клопотання повинно містити стислий виклад обставин, що передували відмові від прийняття їжі та голодуванню.

До клопотання обов'язково додається висновок лікаря про те, що підозрюваному, обвинуваченому, який заявив про відмову від прийняття їжі, загрожує значне погіршення стану здоров'я та є очевидна загроза його життю, що підтверджується відповідними медичними документами, які містять результати лабораторних, інструментальних та інших необхідних досліджень [8].

Абзац 5 частини 3 статті 206-1 КПК передбачає, що за клопотанням підозрюваного, обвинуваченого, стосовно якого вирішується питання про примусове годування, або його захисника слідчий суддя, суд уповноважений викликати іншого лікаря для встановлення стану здоров'я підозрюваного, обвинуваченого та існування очевидної загрози його життю, спричиненої відмовою від прийняття їжі, та забезпечити лікарю можливість ознайомитися з матеріалами, якими обґрунтовується необхідність примусового годування. У такому разі слідчий суддя, суд відкладає розгляд клопотання на строк, необхідний для явки лікаря, але не більше ніж на 24 години [8].

Отже, конструюючи правову норму таким чином, на нашу думку, законодавець намагався втілити в законі принципи, зазначені, зокрема, у п. 2.5. Мальтійській декларації Всесвітньої медичної асоціації про ставлення до осіб, які оголосили голодування в тій частині, що пацієнт має право дізнатися професійну думку іншого лікаря щодо стану свого здоров'я і наслідках голодування, відповідно, слідчий суддя, суд також почує думку іншого лікаря перед тим, як ухвалювати рішення про примусове годування або відмовити у задоволенні такого клопотання [2].

Щодо кола учасників розгляду такого клопотання слідчим суддею судом, то науковці також мають низку застережень.

Зокрема, І. Гловюк цілком слушно наполягає на тому, що участь підозрюваного, обвинуваченого при розгляді таких клопотань, принаймні дистанційна, повинна визнаватись

обов'язковою [12, с. 378].

В. Завтур зазначає, що видається нелогічною відсутність у переліку учасників розгляду клопотання лікаря, під наглядом якого перебував підозрюваний, обвинувачений, оскільки саме цей учасник судово-контрольного провадження здатен надати максимально повну інформацію про стан здоров'я свого пацієнта та обґрунтувати необхідність примусового годування [1, с. 169].

На нашу думку, доцільно визнати також обов'язковою участь захисника, враховуючи апріорі вразливе становище особи, яка відмовилася від прийняття їжі, для чого треба внести відповідні зміни до статті 52 КПК.

Наразі судова практика по цій категорії справ є абсолютно незначною за кількістю і наведена однією справою, отже, зробити релевантну вибірку та проаналізувати певні особливості їх розгляду не вбачається за можливе [13].

З огляду на викладене можна зробити висновки, що законодавче врегулювання питання примусового годування у кримінальному процесі у 2022 році є:

- 1) знаковою правовою новелою, спрямованою на підвищення стандартів дотримання прав людини й на виконання рішення Європейського суду з прав людини;
- 2) розширенням меж судового контролю у кримінальному процесі;
- 3) видом попереджувального судового контролю у разі ухвалення рішення слідчим суддею про застосування примусового годування до особи, яка тримається під вартою.

1. Завтур В. А. Процесуальний порядок розгляду та вирішення слідчим суддею та судом клопотань про примусове годування підозрюваного, обвинуваченого, до якого застосовано запобіжний захід у вигляді тримання під вартою: питання законодавства та перспектив його удосконалення. *Нове українське право*. 2023. Вип.1. С. 164–171. DOI: <https://doi.org/10.51989/NUL.2023.1.21> (дата звернення - 04 березня 2024 року)

2. WMA Declaration of Malta on Hunger Strikers. URL: <https://www.wma.net/policies-post/wma-declaration-of-malta-on-hunger-strikers/> (дата звернення: 04 березня 2024 року).

3. WMA Declaration of Tokyo – Guidelines for Physicians Concerning Torture and other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment in Relation to Detention and Imprisonment. URL: <https://www.wma.net/policies-post/wma-declaration-of-tokyo-guidelines-for-physicians-concerning-torture-and-other-cruel-inhuman-or-degrading-treatment-or-punishment-in-relation-to-detention-and-imprisonment/> (дата звернення - 04 березня 2024 року).

4. Yakovlyev v. Ukraine App. no. 42010/18. 8 December 2022. ECtHR. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-221265%22%5D%7D> (дата звернення: 04 березня 2024 року).

5. Кримінально-виконавчий кодекс України в ред. станом на 07.10.2016. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15/ed20161007#Text>

6. Ухвала Ізяславського районного суду Хмельницької області від 31 січня 2018 року, судова справа № 675/254/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/71943450> (дата звернення: 04 березня 2024 року).

7. Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо застосування до засуджених та осіб, які тримаються під вартою, заходів примусового годування : Закон України від 19 липня 2022 року № 2429-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2429-20#Text> (дата звернення: 04 березня 2024 року).

8. Кримінальний процесуальний кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 04 березня 2024 року).

9. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо застосування до засуджених та осіб, які тримаються під вартою, заходів примусового годування : Закон України від 19.07.2022 № 2428-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2428-20#n7> (дата звернення: 04 березня 2024 року).

10. Про затвердження Порядку примусового годування та умов тримання засуджених та осіб, взятих під варту, які відмовляються від прийняття їжі : Постанова Кабінету Міністрів України від 25.04.2023 № 385. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/385-2023-%D0%BF#Text> (дата звернення: 04 березня 2024 року).

11. Тубелець О. Практика примусового годування в контексті реалізації статті 3 Конституції України. *LexInform. Юридичні новини України. Онлайн-платформа*. URL: <https://lexinform.com.ua/dumka-eksperta/praktyka-prymusovogo-goduvannya-v-konteksti-realizatsiyi-statti-3-konstytutsiyi-ukrayiny/> (дата звернення: 04 березня 2024 року).

12. Алєнін Ю. П., Багрій М. В., Благута Р. І. Науково-практичний коментар до Розділу II Кримінального процесуального кодексу України «Заходи забезпечення кримінального провадження» / за ред. І. В. Гловюк. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2022. 440 с. URL: <http://dspace.lvduvs.edu.ua/handle/1234567890/5073> (дата звернення: 04 березня 2024 року).

13. Ухвала слідчого судді Галицького районного суду м. Львова від 03 лютого 2023 року, судова справа № 461/192/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/108781575> (дата звернення: 04 березня 2024 року).